

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ТАРИХ, АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

Қазақстан 2050

III ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ

Алматы, Қазақстан, 4-15 сәуір 2016 жыл

Студенттер мен жас ғалымдардың

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты халықаралық ғылыми конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 11-14 сәуір 2016 жыл

III МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Алматы, Казахстан, 4-15 апреля 2016 года

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 11-14 апреля 2016 года

III INTERNATIONAL FARABI READINGS

Almaty, Kazakhstan, 4-15 April 2016

MATERIALS

of International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, 11-14 April 2016

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ТАРИХ, АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
ФАКУЛЬТЕТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОЛОГИИ

III ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФАРАБИ ОҚУЛАРЫ

Алматы, Қазақстан, 4-15 сәуір 2016 жыл

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ» атты
халықаралық ғылыми конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 11-14 сәуір 2016 жыл

III МЕЖДУНАРОДНЫЕ ФАРАБИЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ

Алматы, Қазақстан, 4-15 апреля 2016 г.

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»
Алматы, Қазақстан, 11-14 апреля 2016 г.

III INTERNATIONAL FARABI READINGS

Almaty, Kazakhstan, 4-15 April, 2016

MATERIALS

of International Scientific Conference
of Students and Young Scientists
«FARABI ALEMİ»
Almaty, Kazakhstan, 11-14 April, 2016

Алматы
«Қазақ университеті»
2016

санаттары (категориялары) алынды: 1) иықтық – адам иығында бекіген киім фрагменті; 2) белбеулік – бел және жамбас тұсындағы киім бөлігі; 3) аяқ-киім – аяқтың буындары мен табан, жіліншік маңайын қамтитын арнайы киім бөлігі; 4) бас киім – адам басында бекітілетін арнайы киім түрі.

Н.Ф. Прыткованың, Сібір халықтарының дәстүрлі киімдерінің классификациясына арналған жұмыстары айырықша мәнге ие [3; 227-369]. Себебі, олардың пікірі бойынша, пішім (покрой) киімнің түр-кескінін құрайтын негізі болуы тиіс делінген.

Негізгі зерттеушілер жұмыстарының ғылыми тұжырымдарын негізге ала отырып, сақ-скиф археологиялық мәдениеттеріндегі киім санаттарына қарай жекелеген түрлерін бөліп қарастыруға болады. Олар құрылымдық элементтеріне қарай – санат, топ, бөлім, түр болып бөлінеді.

Санат – бір ғана мақсатта киюге арналған киімдер кешенін айтамыз. Оларға көбінесе – бас киімдер жатқызылады. Бұл санаттың өзі екі топқа бөлінеді. *Топ* – дайындалу материалы бойынша топтастырылған бас киімдер тобы: «жұмсақ» (тоқымалық), металдан жасалған (дулыға) бас киімдер. Топтар бөлімдерге бөлінген. *Бөлім* – бас пішімі жағынан бірдей бас киімдер жиынтығы. «Жұмсақ» бас киімдер тобы үш бөлімге бөлінеді: конус пішінді, жарты шарлы және цилиндр түрінде. Металдан жасалған бас киімдер тобында екі бөлім: конусты және жарты шар пішіндес дулығалар болып жіктеледі. *Түр* – «баулар» мен «желке баулар» деген тұрақты белгілері бойынша біріккен бас киімдер ұғымы. Әрбір бөлімде 4 түрден, «баулар» мен «желке баулар» комбинациясы арқылы – бауы мен желке бауы бар, бауы бар, бірақ желке бауы жоқ және баусыз, бірақ желке бауы бар, бауы да, желке бауы да жоқ болып сипатталады. Ал иықтық киімдер санаты екі топқа бөлінеді: қаусырма (алдынан қиылған) және алды жабық киім (арнайы қиылмаған). Әрбір топ жағасының құрылымы жағынан екі бөлімге: қақпа бағаналы және бағанасыз болып бөлінеді. Қолдың ұзындығы бойынша үш түрге: ұзын жеңді, қысқа және жеңсіз. Иықтық киімдердің әрбір түрі төменгі бөлігінің безендірілу әдісі бойынша: етегі бар, етексіз және артқы етегі ұзын болып ажыратылады.

Белбеулік киімдер санаты – шалбар және белдемше болып екі топқа бөлінеді. Ол топтың әрқайсысы екі бөлімге: тігулі және тігусіз болып топтастырылады. Аяқ киімдер санатын екі топқа бөлген кезде, екі топты құрайды. Олар: қонышты және қонышсыз болып бөлінеді. Өз кезегінде олар да екі топқа – үшкір ұшты және доғал (домалақ) ұшты болып бөлінеді.

Киім типологиясының мәселелері С.А. Яценко [4] мен И.А. Усованың жұмыстарында тыңғылықты қарастырылған [5]. Иран тілдес халықтардың костюмдерінің материалы бойынша жүйелеп, скифтердің белбеулік киімдерін – шалбар, қаусырма белдемше, алжапқыш және сан тұсын таңғыш киімдер деп топшылады. Аяқ киімдерден – қысқа қонышты етік (скифик), қоныш, биік шұлықтар және басы сопақ жайдақ өкше әйелдер етігі сияқты түрлерін бөліп көрсетті. И.А. Усова, етіктерді мынадай топтарға бөлді: жай етіктер, шұлық-етіктер, ұйықтар мен туфли (тобықтан аспайтын жеңіл аяқ киім) сияқты түрлеріне классификациялады.

Қорытындылай келе, киімдерді түрлерге бөлуде бірыңғай әдістің болмайтынын атап өткен жөн. Себебі, оған костюмдердің табылған жерінің табиғи климаттың жағдайларының түрлі болуымен байланыстырамыз. Оған қоса, ол адамдардың тұрғын үйі мен баспаналарындағы тұрмыстық жағдайларына тәуелді болып келеді. Сондай-ақ, ол киімдердің дайындалатын шикізат материалдарының түрі мен дайындалу технологиясының сапалық дәрежесімен анықталады.

Әдебиеттер:

1. Полосьмак Н.В., Баркова Л.Л. Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая (IV-III вв. до н.э.). – Новосибирск: ИНФОЛИО-пресс, 2005. – 232 с.
2. Богомолов В.Б. Теоретические и методологические основы реконструкции костюма (определение понятий «одежда» и «костюм»). // Интеграция археологических и этнографических исследований: сб. тр. Ч. I / Отв. ред. М.Л. Брежнева, С.Н. Корусенко, Р.С. Хахимов. Гл. ред. Н.А. Томилов. – Казань, 2010. – С. 264-273.
3. Историко-этнографический атлас Сибири. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 227-369.
4. Яценко С.А. Костюм древней Евразии (ираноязычные народы). – М.: Вост. лит., 2006. – 664 с.
5. Усова А.И. Костюм кочевников Южной Сибири и сопредельных территорий периода поздней древности и раннего средневековья: Автореф. дис. канд. ист. наук. – Барнаул, 2012. – 24 с.
6. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / РАН. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
7. <https://sozdik.kz>

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ САРМАТ ДӘУІРІНІҢ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

Сағындықова Сымбат

*«Археология және этнология» мамандығының I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі – т.ғ.к., доцент Омаров Ғ.Қ*

Ақымды-катакомбалы жерлеу орындары көбейіп, жерлеу рәсімдерінде мәйітті батыс және солтүстік-батыс бағытта жерлеу оңтүстікке қарай өзгеру процесі жаңа кезең басталуының белгісі

болды. Салт аттылардың жерлеу орындары Тобыл мен Ертіс аралығында, Батыс Сібірдің орманды-далалы және Солтүстік Қазақстанның далалы аймақтары қорғандарынан орын алады [1, 131 б.]. Осы кезең бойынша мәліметтердің аз болуынан Қазақстанның солтүстік өңіріндегі сармат кезеңінің толық көрінісін көре алмаймыз.

Қазіргі уақытта Қостанай облысында № 102, 138 Надеждинка 4, Бестамақ қорымының жерлеу орындары, № 7, 8 Халвай қорғанының, Кеніш 3 қорымының № 1 қорғаны, Нұрзым қорғанының, Лисаковский қорымының № 2 қорғанының жерлеу орындары сармат ескерткіштеріне жатқызылады [2, 134б.].

А.В. Логвин мен И.В. Шевнина зерттеу жұмыстарын жүргізген Бестамақ қорымы Қостанай қаласының оңтүстігінде 150 км жерде орналасқан. Бестамақ қорымының № 138 Жерлеу орыны топтық жерлеуден тұрады, төрт мәйіт шалқасынан бір-біріне аяқтары қаратылып жүп бойынша жатқызылып, екі ер адамның бастары оңтүстік-шығысқа қарай бағыттанып, ал қалған екі әйел адамның бастары солтүстік-шығысқа бағыттанып қойылса, ал қалған екі зембилдерінен қалған ағаш шірінділер және мал сүйектерінің бөлшектері табылды. [2, 135б.].

Ер адамдар жерленген № 1 және № 2 жерлеу орындарынан сауыт қалдықтары, тік жетелі темір қылыш, үш қырлы шегелі жебе ұштары, тік балдақты темір қанжар мен пышақ және тік бұрышты белбеу қалдықтары табылды. № 3 және № 4 екі әйел адам жерленген жерлеу орындарында қара тас пен меруерттен жасалған моншақтар, қайыңның қабығынан жасалған қаптың ішінде қола айна бөлшегі, сонымен қоса саз балшықтан жасалған бір құлағы сынған ыдыс, керамикалық ұршық табылды [2, 135б.]. Бұл белгілер сарматтардың дәстүрлі ерекшеліктері қатарына кіретіні даусыз. Сармат әйелдерінің жерлеу орындарында әдейі сындырылған не бүтіндей түрлері немесе оның бір бөлшегі ғана қосылған. Шыны тәріздес және тас моншақтар да сармат жерлеу орындарында жиі кездеседі.

Бұл жерлеу орынында ерте сармат жерлеу рәсімдерімен қатар ерте сармат кезеңіне тән емес белгілер де кездеседі. Ондай белгіге оңтүстік-батыс жағынан ағаш «көпірлі» үлкен көпірдің болуы жатады. Мұндай орлар Арал бойының Жетіасар мәдениетінде кездеседі. Ордың ішінде күл мен мүмкін. Ордың ішіндегі жануарлар сүйектерінің арасынан ит сүйектерінің де табылуы ит пен өлілер әлемі туралы түсініктер болғандығын көрсетеді. Ит марқұмының соңғы сапарына, өлілер әлеміне шығарып салушы немесе өлілер қақпасын қорғаушы болуы мүмкін. Иран халықтарында ит мифо-рәсімдік жүйенің басты бөлшегін құраған. Ағаш көпір о дүние мен осы дүние арасын байланыстырушы ретінде қызмет көрсеткен болуы керек. В.С. Ольховскийдің пайымдауынша, ор өзенді не тұңғықты көрсетуші болуы мүмкін. Үндірандық, алтайлық, үнділік, скандинав халықтарының ертедегі сенімдері бойынша осы кедергіден өту үшін көпірді қолданған [3, 141 б.]. Мәйіттердің әр түрлі жақтарға бағыттанып жатқызылуы қызығушылық тудырады. Ерте сармат кезеңінің соңына қарай солтүстікке бағыттау орын ала бастайды. Әсіресе мұндай жағдайлар Төменгі Еділ бойы мен Солтүстік Қара теңіз жағасындағы жерлеу кешендерінде орын алады. Солтүстікке бағыттау Еуразия даласының шығыс көшпелі тайпаларында кеңінен таралған. Қарастырылған жерлеу орындары бағытталуына қарағанда б.з.д. II-I ғғ жатады. Оған Бұқар ауданындағы «валет» әдісі бойынша екі қаңқа (біреуінің басы оңтүстікке, екіншісінің солтүстікке бағытталған) жатқызылған жерлеу орнына ұқсас келеді [3, 141б.].

Азиялық далалардың оңтүстік бөлігіндегі көші-қон үдерістерінің басталуы Солтүстік Қазақстан далаларындағы халық санын азайтты, жергілікті халық экологиялық және табиғи-географиялық жағынан тиімді аудандарға орнықты. Осындай аналогиялық жағдайды Батыс Сібірдің орманды-дала зонасы басынан кешеді [4, 561б.].

Қарастырылған ескерткіштер сармат этно-тарихи қоғамына жататын ерте және орта сармат кезеңдеріндегі жерлеу орындары. Солтүстік өңірден ғұн-сармат кезеңдеріне жататын ескерткіштердің ашылуы қуантады, бірақ бұл салада әлі де археологиялық зерттеу жұмыстары жүргізілуі қажет.

Әдебиеттер

1 Свиридов А.Н. Гунно-сарматская эпоха Казахстана: проблемы методологического изучения // Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан и 20-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МОН РК. – Алматы, 2011. – С.127-133.

2 Сеитов А.М. Сарматские памятники Торгайской степи // Археология Казахстана в эпоху независимости: итоги, перспективы: материалы международной научной конференции, посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан и 20-летию Института археологии им. А.Х. Маргулана КН МОН РК. – Алматы, 2011. – 134-144 с.

3 Сеитов А.М. Наконечники стрел скифо-сарматского времени торгайских степей // Труды филиала Института археологии им. А.Х. Маргулана в г. Астана. – Т. II. Астана: Издательская группа ФИА им. А.Х. Маргулана в г. Астана, 2013. – 61-64 с.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНДАҒЫ БЕТАШАР РӘСІМІ

Далабаев Қызыр

*«Археология және этнология» мамандығының 2 курс магистранты
Жетекшісі – т.ғ.д., профессор А.Б. Қалыш*

Беташар – үйлену тойының келін түсіру рәсімінің басты бөлігі, келінмен қайын жұртын өлеңмен таныстыру рәсімі. Беташар қазақ жерінің барлық өңірінде ұрпақтан ұрпаққа жалғасып жеткен дәстүр. Беташарға ауылдағы тілді-ауызды, ойын-сауықшыл, беташарға қанық, ел алдында бет-беделі бар, жолы жақсы деген жігіт таңдалады. Жыраулық мектеп дамыған, соның ішінде көмеймен жыр айту дәстүрі дамыған Қармақшы өңірінде беташарға ел ішінде танымал жырауларды шақыру дәстүрге айналған екен.

Беташар жасау уақыты. Түскен келінді келген жеріне үйреніп кетсін, деп үш күн шымылдық артында ауылдың қыздарымен бірге отырғызған. Үшінші күн «*беташар*» рәсімі жасалады [1-3].

Беташар атрибуттары. Қазақ халқында келінді беташар рәсіміне бетін жаулықпен жауып, жүзін көрсетпей алып келеді. Беташардағы аймақтық ерекшеліктерде байқалады, ерекшеліктер әсіресе келінді осы рәсімге қалай алып келуден, сондай-ақ келіннің басына жапқан жаулықты ұстап тұруға, байланысты көрінеді.

Қазақ жерінің шығысында беташарда келіннің аяғының астына ақ қойдың терісін немесе ақ ешкінің тулағын тастайды. Бұл келіміз қойдай жұмсақ болсын, балалары көп болсын деген наныммен байланысты.

Сырдың төменгі ағысы бойындағы Арал, Қазалы, Қармақшы өңірінде келіннің басына ләтте жібектен ақ жаулық жауып, оған ұзындығы 2 метрдей қызыл мата, оған қамшы сабын жалғап, оны бет ашушы жыршының көмекшісі ұстап тұрады. Сырдария өзенінің Тереңөзек, Қараөзек сағалары өңірінде келін басына жапқан ақ жаулыққа 1,5-2 метрдей ақтық, ақтықты одан әрі қамыс немесе талшыбыққа жалғап байлайды. Ал, Қызылордадан шығыс өңіріне қарай Шиелі, Жаңақорғанда ақ матаға оқтау байлайды. Мұндағы ақ матаның байлануы қадамың оң, ақ болсын дегені, қызыл матаның байлануы келінді көз тиюден сақтау, қамшы, қамыс, шыбықтың байлануы келін құрақтай жұмсақ болсын, оқтаудың байлануы келіміз үй шаруасына берік, адал болсын деген ырыммен байланысты.

Қамшы, қамыс, оқтау, шыбықты үйленбеген жас жігіт немесе күйеу жігіттің жолдасы ұстайды. Беташар жаулығына жалғанған қамшы, қамыс, оқтау, шыбық шарты түрде «*таяқ*» деп аталады. Таяқтың әр түрлі болуы да жергілікті жердің өз ішіндегі аймақтық ерекшелікке байланысты. Қамшы, шыбықты бет ашып болғасын «сен де осындайға жет» деп таяқ ұстаған жігітке береді. Оқтауды «бұл сенің үйінің мүлкі, ас үйдің иесің», – деп жаңа түскен келінге береді. Беташарда келіннің басына сол шаңыраққа бұрын түскен келін болса, соған жабылған жаулықты сақтап қойып кейінгісіне салады. Беташарда келіннің екі жағынан сол әулетке бұрын түскен келіндер ұстап тұрады және де бұл рәсімді сол үйдің туған келіні емес, жақын ағайын келіндері атқарады. Бұл туысқандарға деген құрметті білдіреді.

Қазақ жерінің солтүстігінде абысындары келіннің қолтығынан сүйемейді, олар жаулықтың әр ұшынан ұстап тұрады да, сәлем салу кезінде жаулықтың төрт ұшынан абысындары көтеріп белгі береді, келін сол кезде жаулық астында иіліп сәлем салады [1; 3].

Беташарда келіннің қолтығын жесір әйелдер, бала таппаған әйелдер ұстамайды.

Беташардағы насихат. Беташарда келін есте сақтауға тиісті қазақ дәстүрлері таныстырыла келіп, келінге ел-жұртына жағымды, ата-енесіне сыйласымды, туыс-туғандарына қайырымды болуды, босағаны, шаңырақты сыйлауды, оған дақ түсірмеуді, ибалы, биязы болуды, көрегенді болып, тату-тәтті, берекелі отбасын құрып, ата-бабасының отын өшірмей, ұрпағын жалғауды насихаттайды.

Беташар жырының көне нұсқасын Ә.Диваев Сырдария экспедициясы кезінде жазып алып жариялаған:

«Айт, келін, айт, келін!
Аттың басын тарт келін!
Сауысқаннан сақ келін!
Жұмыртқадан ақ келін!....
...Көк етігім тозар деп,
Көтере баспа келіншек!
Сәуір етігім тозар деп,
Санай баспа, келіншек!